

(ה) צלב האדום הבין-לאומי

(Comité International de la Croix Rouge). ארגון הומניטרי לא-ממשלתי בין-לאומי, מורכב מאזרחי שווייץ בלבד, וקשורות בו אגודות ארציות ברוב מדינות העולם. הצא"ב נוסד ב-1863 בז'נבה ובה מושבו.

תפקידו העיקרי של הצא"ב הוא לקיים ולפתח קשרים בין האגודות הארציות, להיות מתווך ניטרלי בין צדדים לוחמים בעת מלחמה, ובתוקף היותו יוזם אמנת ז'נבה משנת 1864 לפקח על יישום החוק ההומניטרי ופיתוחו.

בעת מלחמת-העולם השנייה התבסס החוק ההומניטרי בעיקר על שני מסמכים שב-1929 חתמו עליהם בז'נבה יותר מ-50 מדינות ובכללן גרמניה. אמנת ז'נבה הראשונה נועדה להגן על חיילים פצועים או חולים בשירות פעיל, והאמנה השנייה נועדה להבטיח טיפול ויחס נאות לשבויי מלחמה.

הצא"ב מוזכר רק באופן שולי באמנות ההן, אך על-פי תקנונו רשאי הוא ליטול יוזמה הומניטרית, כגון יוזמותיו שמלפני המלחמה למען אסירים מדיניים העצורים בארצם הם. במסגרת יוזמה זו שנטל עליו הארגון ביקרו נציגיו פעמים אחדות בבתי-כלא ובמחנות, ובכללם במחנות בגרמניה הנאצית (קרל בורקהרט ב-1935 וגיום פאבר ב-1938). עקרונית סבור הצא"ב כי בעת שלום יתערבו האגודות הארציות אצל ממשלותיהן למען אסירים כאלה. הצא"ב דאג לשמירת אחדות התנועה הבין-לאומית של הצלב האדום, למרות שליטת משטרים טוטליטריים – קומוניסטיים, פשיסטיים ונאציים – על האגודות הארציות. לכן סמך הארגון הבין-לאומי על האגודה הארצית בגרמניה שהיא תפעל להקל את מצב האסירים במחנות הריכוז.

מלחמת-העולם השנייה והאוכלוסייה האזרחית. כשפרצה המלחמה ב-1939 לא היה הסכם בין-לאומי כלשהו שיגן על האוכלוסייה האזרחית, וההצעה שהכין הצא"ב ושכונתה 'הצעת טוקיו' עדיין לא הוגשה להתייעצות דיפלומטית. ההצעה נועדה להגן על לא-לוחמים אזרחי מדינת אויב, שהוחזקו על אדמת המדינה הלוחמת עם פרוץ מעשי האיבה (כגון עצירים אזרחיים) ואזרחים בשטחים שנכבשו שנלקחו לבני-ערובה. הצא"ב הצליח להשיג יחס דומה ליחס לשבויי המלחמה רק ללא-לוחמים אזרחי אויב שנערצו על אדמת המדינה הלוחמת, ונציגיו יכלו לבקר במקומות מעצרם, להבטיח את חליפת המכתבים שלהם ולשלוח להם את החבילות שהרייך ובעלות-הברית שהטילו הסגר על אירופה התירו להעביר.

העצירים האזרחיים והאוכלוסייה שסבלה מהפגזות, מקור ומרעב, לא היו קבוצות האוכלוסייה האזרחית היחידות שסבלו ממעשי האיבה. במאמציהם לשמור על שליטתם במדינות הכבושות אסרו הגרמנים המוני אדם ושילחו בני ערובה למחנות הריכוז (ראה 'לילה וערפל', הוראת-).

יתר-על-כן, למלחמתו של הרייך היה יעד סודי ובסיסי: ארגון גזעי חדש של אירופה. למטרה זו צריך היה למגר את עמי מזרח אירופה ובעיקר להכחיד את היהודים. מסתיו 1939 תפסו הגירושים את מקומה של ההגירה בכפייה, ומקיץ 1941 החלו הנאצים לרכז את היהודים במזרח במטרה להביא לידי חיסולם הפיסי.

הצא"ב וה'פתרון הסופי'. רק לעיתים נדירות היו נציגי הצא"ב עדי ראייה לגירושים, ופרט לשני ביקורים ב-1940 וב-1941 אצל אזרחים הולנדים שהיו עצירים בבוכנוולד וביקורת בטרזיינשטט ב-1944 שאירגן הס"ס בקפידה רבה, לא יכלו נציגי הארגון כמעט עד סוף המלחמה להיכנס למחנות הריכוז או למחנות ההשמדה.

ואולם, מ-1939 ואילך מסרו נציגי האגודות הארציות של הצא"ב על גירוש יהודים, אפלייתם ובידודם, ומ-1941 מסרו על פעולות אלימות נגדם וטבח בהם. פרטי מידע הללו לא היו שמועות בלבד. הם לא העידו על תוכנית מקיפה להשמדה כוללת, אך כבר בסוף דצמבר 1941 היו מדוייקים דיים ועקביים כדי שראשי הצא"ב יענו לקריאות הזעקה והחרדה ולשאלות שהופנו אליהם בעומדם בפני משימת משלוח עזרה למזרח.

מן המסמכים הקיימים, אין אפשרות לקבוע אימתי נהיו ראשי הצא"ב ודרג ההנהגה שלו מודעים ל'פתרון הסופי'. קרל בורקהרט, שקיבל מידע בעיקר מנציג הקונגרס היהודי העולמי גרהרט ריגנר (ראה ריגנר, מברק-), אישר בנובמבר 1942 את השמועות שהגיעו לקונסול ארצות-הברית בז'נווה. אנשי הצא"ב התחילו בפעולה והחליטו על מידת הסכנה שהיו מוכנים להסתכן בה במתן סיוע ועזרה לנרדפים.

תחילה פעל הצא"ב על-פי ההסדרים שנקבעו לפני המלחמה. בסתיו 1941, כאשר התברר שהצלב האדום הגרמני הפסיק את המעקב במחנות ריכוז ובבתי-כלא, למיצער לגבי נעדרים לא 'ארים', פנה אליו הצא"ב בעניין זה. נשיא הצא"ב מקס הובר סבק בעמדה שהארגון אינו יכול להציע לצדדים הלוחמים להתייחס לאסירים מדיניים כפי שנדרש להתייחס לשבויי מלחמה על-פי אמנת ז'נווה מ-1929. נוסף לכך, רוב היהודים שהיו בידי הגרמנים נמסרו להם בידי ממשלותיהם או שהיו חסרי נתינות, בעוד שאמנת ז'נווה קבעה קריטריונים להגדרת קורבן כמשתייך למדינת אויב, ובמילים אחרות, אדם שהוא בעל נתינות.

באביב 1942, כאשר יצאו רכבות הגירוש הראשונות את צרפת, נאלץ הצא"ב להכיר במציאות. הצלב האדום הגרמני לא היה נכון להמשיך ולמלא את התפקידים שנדרשו ממנו, ואנשי הקשר הסדיר עם הצא"ב במטה העליון של הורמכט (OKW) ובמשרד החוץ הגרמני נמנעו מלסייע לנציגי הארגון שרצו לגלות מה עלה בגורל המגורשים, בעיקר יהודים, או שדרשו כי יאפשרו להם להושיט עזרה לאותם מגורשים.

'הצעת טוקיו', שב-1939 לא הצליח הצא"ב להבטיח את החלתה, אכן סיפקה הגנה מזערית לבני-ערובה ולאזרחים שהובאו לשטחי הכובש מארץ אויב. הצא"ב, שניסה למצוא דרכים אפשריות לנקיטת פעולה, החליט לפעול על סמך אותו מסמך ולהציע לגרמנים שיעניקו

למגורשים אזרחי צרפת ובלגיה שנלקחו למחנות ריכוז ברייך ערבויות דומות לערבויות שיתנו לעצירים אזרחים. היהודים לא הוזכרו באיגרת ההיא, אך הוזכרו בהוראות שנשלחו לרולן מרטי, נציג הצא"ב בברלין. כנתיני מדינות עוינות לרייך, נכללו היהודים בקטגוריה של העצירים האזרחים שהצא"ב סבר שיש לו זכות להתערב למענם.

על היוזמה ההיא מיום 24 בספטמבר 1942, שמרטי, מתוך זהירות, העלה אותה בשיחה ולא בכתב, לא הגיב משרד החוץ הגרמני מעולם. בסוף השנה נאלץ הצא"ב להכיר בכישלון הנחרץ של נסיונותיו.

הושמעו טיעונים כי הצא"ב היה חייב לפנות לדעת הקהל. עד אז פנה הארגון רק לעיתים נדירות מאוד לציבור. בקיץ 1942 הוכן נוסח פנייה, ובו לא נזכרו ישירות מגורשים או אף אסירים במחנות הריכוז, אך נדונה החרפת שיטות הלוחמה שתבעו קורבנות, בעיקר אזרחים. הנוסח שהוגש לישיבת הצא"ב במושב המלאה שלו, ב-14 באוקטובר 1942, לא ציין במפורש יהודים, שנכללו בכלל האסירים, המגורשים ובני-הערובה שלמענם ביקש הצא"ב, על סמך חוקי האומות, הגנה שווה לאותה שניתנה ללוחמים על-פי האמנות.

רובם של 23 המשתתפים בישיבה צידדו במחווה ציבורי, אך היו חלוקים בדבר דרך הפעולה שיש לנקוט בה. יתר על כן, שלטונות שווייץ חששו מהיוזמה המוצעת, שהועלתה בעת שהציר נחל נצחונות בכול החזיתות. ההתנגדות ההיא, וכן חששם של הממונים בצא"ב שמא יתנער הרייך מאמנות ז'נובה, סתמו את הגולל על הצעת הפנייה לציבור. אשר להצעה שהעלה רולן מרטי בקיץ 1942 לדון בנושא ישירות עם הס"ס או עם משרד המשפטים הגרמני, נראה כי באותה עת לא דן בה הצא"ב.

בקיץ 1942 ניסה הצא"ב לפעול למען המגורשים, ובכללם היהודים, אך נתן קדימה לפעולותיו המסורתיות בהתאם לאמנה. מבחינה משפטית הסתמך הארגון על 'הצעת טוקיו', למרות שהיהודים השתייכו באורח חלקי ביותר לכל קטגוריה שהוזכרה בהצעה. על כל פנים הארגון לא רצה להעלות את שאלת האפלייה הגזעית כשלעצמה, בקשר לאמנת ז'נובה. הארגון לא מחה כאשר התברר כי במחנות המעצר הפרידו הגרמנים את היהודים שבצוות הרפואי הצרפתי, כדי להעבירם לחזית המזרח. הארגון לא הגיב על עניין שבעיקרון, כשם שלא הגיב שעה ששבויי מלחמה פולנים הפכו לעובדים אזרחיים, וזאת מתוך שאנשי הצא"ב סברו כי עדיפה פעולה ספציפית במטרה לתת סיוע מעשי. הארגון יכול היה לנצל את זכותו ליזום או לפעול על-פי העקרונות הכלליים לזכויות אדם, אך הוא לא ניסה להתערב בעניין היהודים בכלל, בדרך שהיתה יכולה להיות מחאה בפני נציג מוסמך (קרוב לוודאי אדיש) של שלטונות גרמניה, או דרישה לפעולה מצד בעלות-הברית במערב.

היו כמה סיבות אישיות ומוסדיות, היסטוריות ובנות הזמן, לאיפוק ההוא של הצא"ב בעניינים של עיקרון. החשובות ביותר מנקודת ראותו של הצא"ב היו החשש לסכן את המטלות שקיבל עליו הארגון הבין-לאומי ברחבי העולם במתן הגנה וסיוע לשבויי מלחמה ועצורים אזרחיים,

ובכלל זה המגעים המייגעים וחסרי ההצלחה שנטל עליו בניסיון לשפר את גורלם של מיליוני שבויי מלחמה בחזית המזרח.

מאחר שהצלת היהודים נראתה בלתי אפשרית או בלתי ניתנת להשגה, החליט הצא"ב בסוף 1942 ותחילת 1943 לפעול בשני מישורים. במישור האחד ניסה הארגון לשלוח עזרה למגורשים, ובמישור השני להתערב בכמה מדינות שהיו בעלות-ברית של הרייך או גרורות שלו.

מכיוון שלא היה ביכולתו להגן על הקורבנות, ניסה הצא"ב להקל את סבלותיהם על-ידי משלוחי מזון, בגדים ותרופות. ב-1941 הוקמה למטרה זו מחלקת סיוע מיוחדת בידי הצא"ב, הליגה של הצלב האדום ואגודות הסהר האדום, אך אפשרויות הפעולה על המחלקה היו מוגבלות מכיוון שמעולם לא הצליחה לקבל מבעלות-הברית את המסמכים הדרושים להעביר מצרכים דרך ההסגר. לפיכך לא עלה בידי המחלקה לשלוח אספקה לגטאות במזרח, והיה עליה להסתפק בכמה משלוחים לשטח הגנרלגוברמן בפולין ולמספר קטן של מחנות, וכן בסיוע אספקה לפליטים בדרום צרפת ובכללם יהודים.

החבילות שנשלחו למחנות הריכוז מאביב 1943 כמעט שלא הגיעו לידי יהודים, מכיוון שאפשר היה לשולחן רק לאסירים שמקום מעצרם היה ידוע לצא"ב.

פעולת התערבות. באביב 1943 ערכה משלחת הארגון הבין-לאומי, ובראשי אדואר שפויסה, סיור בדרום-מזרח אירופה, נפגשה עם ראשי מדינות ומנהיגים של הצלב האדום והכנסייה בסלובקיה, בקרואטיה, בהונגריה, ברומניה ובבולגריה. מטרת הסיור היתה, בין השאר, לבדוק את אפשרות הגירתם של יהודי הבלן לארץ-ישראל. כל המדינות שבהן ביקרה המשלחת היו אחראיות לפעולות של אלימות וטבח על רקע גזעי. בכל המדינות נהגה מדיניות אנטישמית, אם כי לעיתים מתוך התנגדות מוסווה ל"פתרון הסופי" של הנאצים.

נציגי הצא"ב שהיו מיועדים למדינות ההן הקדישו שימת-לב מיוחדת לקורבנות הרדיפות הגזעיות, לעיתים גם בסיוע כמה רשויות מקומיות, כעולה מתוך המקרים שיצויינו כאן. ואולם, עד ספטמבר 1944 לא שינה הצא"ב עצמו את הקדימות שקבע ב-1942.

הצבתו של שרל קולב בבוקרשט, בנובמבר 1943 נתנה דחיפה חדשה לעבודת הארגון הבין-לאומי בעיר ההיא. קולב יצא לסיור לימודים בטרנסניסטריה ועשה כמיטב יכולתו לסייע לניצולי מעשי הטבח הנוראים שהתרחשו שם לפני-כן. אך באביב 1944 היה תפקידו העיקרי לנסות ולארגן עלייה לארץ-ישראל דרך הים השחור ותורכיה. קולב זכה בשיתוף-פעולה מצד הצלב האדום הרומני וארגונים יהודים, לתמיכה דיפלומטית של ציר שווייץ ברומניה, רנה דה וק, ולשיתוף-פעולה מצד ה'ועד לעניני פליטים' ואף מצד שר החוץ של רומניה מיהי אנטונסקו. במטה הצא"ב עדיין פעלו בזהירות רבה בכל הנוגע להגירה, כדי שלא להתנגש בזכויותיהן של המדינות. הבריטים לא רצו לפגוע ב'ספר הלבן' משנת 1939, שהגביל מאוד עליית יהודים לארץ-ישראל, והגרמנים כמובן שלא היו מסכימים לתת אשרות יציאה. כול מאמציו

של קולב היו לשואה מחמת האינטרסים של הגורמים השונים, וההגירה דרך הים השחור הוסיפה להיות מחתרתית, מסוכנת ומצומצמת עד מאוד.

נוכח ריכוז יהודי הונגריה וגירושם באביב 1944 נעשו כמה מחוות הומניטריות. הצא"ב, שכמה חודשים לפני-כן מינה שם נציג, הצטרף בתחילת יולי למחוות. אחרי פניות מצד גורמים אחרים ביקש גם נשיא הצא"ב מעוצר הונגריה, מיקלוש הורטי, לבטל את הגירוש. בשבועות שלאחר הביטול אירגן נציג הצא"ב בבודפשט, פרדריק בורן, מקום לשכן ומזון לאלפי יהודים בעיר, שאותם קיוו להציל מגירושם על-ידי הענקת אשרות או מסמכי הגירה, שהשוודי ראול ולנברג והדיפלומט השווייצרי קרל לוץ ניפקו על אחריותם הם. גם בבודפשט נופצו כול התקוות שהנרדפים יוכלו להגיע לשטח ניטרלי מחמת קיצוניותם של הנאצים. תפקיד הצא"ב בסיוע ליהודים ובהגנה עליהם קיבל מימדים חדשים לאחר השתלטות מפלגת 'צלב החץ' בהפיכה באוקטובר 1944, והארגון השתתף בהצלת אלפי יהודים לפני שחרור העיר בידי הצבא הסובייטי.

בסוף סתיו 1944, כאשר הגיע לסלובקיה נציג הצא"ב, ז'ורז' דינן, כבר לא נותרו שם יהודים רבים. בספטמבר 1942, כאשר קרא הצלב האדום של סלובקיה לעזרת הצא"ב בעת גירוש היהודים לאושוויץ, הגיב הארגון הבין-לאומי בהודאה כי אינו מסוגל לפעול. כעבור שנתיים עשה דינן כמה פעולות מיידיות למען הניצולים. בעזרת הרשויות הקונסולריות של שווייץ עשה דינן מאמצים להביא סיוע ליהודים מסתתרים, אך למרות מאמציו היו התוצאות בסוף 1944 עגומות.

מיד עם שחרורה של צרפת נעשו גישושים מדיניים. ממשלת צרפת ביקשה מהצא"ב בז'נווה להגביר את מאמציו למען אזרחי צרפת בנימוק של הדדיות, מכיוון שאז כבר החזיקה צרפת באזרחי גרמניה.

ב-2 באוקטובר 1944 הציע מקס הובר לשר החוץ הגרמני, יואכים פון ריבנטרופ, כי מגורשים אזרחי צרפת, בלגיה והולנד, האסורים במחנות הריכוז, יזכו באותן זכויות שהיו לעצורים אזרחים. ההצעה דמתה להצעה שבאיגרת מיום 24 בספטמבר 1942, בדרג דיפלומטי גבוה יותר ובנסיבות שונות לחלוטין. ב-1 בפברואר 1945 הסכימו הגרמנים להצעה בתנאי שתקויים ההדדיות, ואף הציעו לשאת ולתת על חילופי עצירים אזרחיים. ואולם, גם אז עדיין סירבו לתת לצא"ב גישה למחנות הריכוז.

המאמץ האחרון. כבר בסתיו 1944 קיוו ראשי הצא"ב לקיים פגישה בדרג הבכיר ביותר עם הס"ס, ששלט אז בכל המחנות. כעבור כמה חודשים לחצו ממשלות בעלות-הברית וארגונים יהודיים, שחששו ששבויי המלחמה, אסירים במחנות ומגורשים ייטבחו, על הצא"ב ועל שווייץ לשלוח מפקחים שיערכו ביקורת של קבע עד אשר ישוחררו המחנות בידי בעלות-הברית המנצחות. ההצעות הללו נפלו על אוזניים קשובות בברן בירת שווייץ ובז'נווה, מרכז הצא"ב. נציג הצא"ב בצפון איטליה, הנס בון, התקשר עם גנרל הס"ס קרל וולף, שנשא ונתן בחשאי

עם בעלות-הברית, כדי להפסיק את גירושי היהודים. קרל בורקהרט, שב-1 בינואר 1945 בא במקום מקס הובר כראש הצא"ב, הסכים להיפגש עם הינריך הימלר, שנפגש גם עם נשיא הצלב האדום השוודי, הרזן פולקה ברנדוט. בינתיים ניסתה נציגות הצא"ב בברלין לקבל ממנהיגי ס"ס אחרים, שבדומה להימלר ניסו לחלץ עצמם מהמצב המידרדר, רשות לבקר במחנות ולשלוח אספקה לאסירים. ב-12 במרס 1945 נערך לבסוף המפגש בדרג הבכיר בדרך ארלברג (Arlberg), סמוך לגבול שווייץ-אוסטריה, בין בורקהרט לארנסט קלטנברונר, ראש ה'משרד הראשי לביטחון הרייך'. במפגש הותוו הנחיות למדיניות הצלה, שבפעם היא חלו גם על היהודים ששרדו בחיים. למעשה היו התוצאות זעומות, מכיוון שלמרות הסכמתו האישית של קלטנברונר לאפשר לנציגי הצא"ב ונציגי שווייץ כניסה למחנות הריכוז, מומש ההסכם למעשה רק במחנות מאוטהאוזן וטרזיינשטט. שיירות אספקה יכלו להוציא כמה מאות אסירים מרונסבריק וממאוטהאוזן, אך נציגי צא"ב ושווייץ גם היו עדים חסרי אונים בעת הפינויים האכזריים מאורנינבורג, זקסנהאוזן ורונסבריק.